

NIEUWSBRIEF 103

Een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge, postbus 16477, 1001 RN Amsterdam

Jaarvergadering 2002

Enige tientallen drukkers en donateurs hadden op zondag 6 oktober de moeite genomen zich door de druilerige regen een uurtje eerder naar de Leidse Pieterskerk te begeven om aanwezig te zijn bij de jaarvergadering. Voorzitter Jan Keijser heette iedereen hartelijk welkom en stond allereerst stil bij het overlijden op 2 februari 2002 van onze erevoorzitter Huib van Krimpen. Jan schetste de grote betekenis die Huib voor SdM heeft gehad en sprak tot slot de wens uit dat de al lang verwachte bloemlezing uit Van Krimpens typografische artikelen nu toch spoedig zou kunnen verschijnen.

Vervolgens bracht hij de heuglijke tijding dat het bestuur met twee nieuwe leden was uitgebreid: Jan Molendijk (van de nog jonge pers Ogentroost) en Dick Jalink (van de al lang niet meer jonge pers Kalamos).

Daarna mocht Jan Molendijk direct voor de leeuwen om iets te vertellen over de thans volop draaiende website drukwerkindedemarge.nl. Het had de nodige voeten in de aarde gehad, maar via een vernuftige bypass was het nu toch mogelijk om op dat webadres de zeer complete site te bezoeken. Jan Keijser dankte Molendijk voor het vele werk dat hij in het ontwerp had gestoken en de vergadering viel hem bij met een dankbaar applaus.

Vervolgens kreeg Gerard Post van der Molen de gelegenheid om de werkzaamheden van de Werkgroep Techniek en Informatie van het afgelopen jaar te belichten. De zojuist afgesloten rollenactie was weer een groot succes gebleken, de

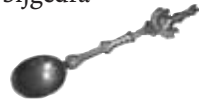
nieuwe inventarisatieronde van persen en letters was van start gegaan en hij memo-

reerde de inspanningen van de onvolprezen Chris Schults en Tjitze Mast om tientallen persen van drukkende contribuanten op te knappen, waarbij ze met veel creativiteit ontbrekende of kapotte onderdelen reconstrueerden. Tenslotte gaf hij aan dat hij al lang zeer veel energie in de werkgroep had gestoken maar dat hij het nu tijd vond de fakkel aan anderen over te geven. Deze mededeling werd met teleurstelling maar ook veel begrip door de vergadering aanhoord en ook hem viel applaus ten deel.

Vervolgens gaf Alex Barbaix een korte toelichting op de veranderingen die zich in de *Nieuwsbrief* hadden voltrokken: een ander formaat, dikker en van meer illustraties en bijlagen voorzien. Bovendien was het de bedoeling dat het omslag telkens door een andere drukker zou worden gemaakt en hij riep iedereen op ook een keer zijn pers voor dit doel te laten snorren. Deze veranderingen in de *Nieuwsbrief* betekenen tevens het einde van het *Bulletin*.

Tot slot had hij nog een verrassing: de redactie had besloten om iedere jaarvergadering degene die de meeste kopij aan de Nieuwsbrieven had bijgedragen te belonen, en wel met een zilveren lepeltje. Het was voor eenieder zeer bevredigend dat hij het eerste exemplaar uitgerekend aan Gerard Post van der Molen kon overhandigen.

In de rondvraag kwam onder meer het Koppermaandagprentenboek aan de orde. Een project dat tot doel heeft alle contribuanten begin 2003 niet met een enkele koppermaandagwens te verblijden, maar met een heel boekwerk vol.

Kees Thomassen,
secretaris

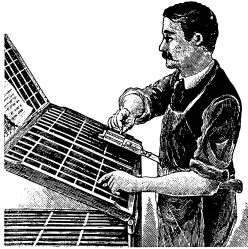
Beroepsfotograaf Jur Kuipers maakte diverse prachtfoto's van standhouders op de beurs. Dit kwam spontaan tot stand. Hij was zo vriendelijk om publicatie toe te staan. Op pagina 1 treft u een overzichtsfoto aan, hiernaast een foto van Erik van der Wal. De foto op pagina 5 is ook van Jur Kuiper. (red.)

De zetter en zijn broer

U kent hem allemaal – de zetter die bijna alle uitingen van de Stichting Drukwerk in de Marge opsiert: tot voor kort op elk omslag van de nieuwsbrief, op de enveloppen van de nieuwsbrief, op de website, en op nog veel meer plaatsen komt u hem tegen: ‘De Zetter’.

Maar kijkt u nog eens goed. Valt u niets op aan deze zetter? Inderdaad – hij zet op een wel hele rare manier. De zethaak ligt voor zijn buik op de kast, en hij zet met twee handen. Als u zelf wel eens iets hebt proberen te zetten weet u, dat dat eigenlijk niet goed kan: men wordt geacht de zethaak in de ene hand te houden, en met de duim het zetsel vast te houden. Met de andere hand worden de letters uit de kast gepakt, en in de goede stand in de zethaak geplaatst.

Deze Zetter, dit boegbeeld van de Stichting Drukwerk in de Marge, doet het anders. Hij gebruikt namelijk de uitvinding van Arthur A. Hill, ‘managing editor’ van de American Press Association, uit New York, NY. Op 13 juni 1893 verkreeg Hill patent op een ‘composing stick’. Deze zethaak zit met een band om het lichaam van de zetter vast, en rust verder op de kast. Daarnaast bevat de zethaak een mechanisme dat met een veer de reeds gezette

letters vasthoudt. Op die manier kan de zetter bij het zetten beide handen gebruiken voor het pakken van de letters uit de kast: in theorie zou dit een bijna twee maal zo hoge zetsnelheid mogelijk maken.

Het (originele?) plaatje van de zetter, en daarmee de verklaring van het raadsel van de zetter, kwam ik tegen in het zeer aan te raden boekje ‘The composition of reading matter – a history from case to computer’ van James Moran (Wace & Co, London, 1965). Met behulp van de naam van de uitvinder en het jaartal was het vervolgens mogelijk om op de website van de US Patent & Trademark Office (www.uspto.gov) het originele patent er bij te zoeken (No. 499546). En hoewel het zeer ongebruikelijk is in patenten tekeningen van mensen op te nemen, trof ik in het patent het bijgaande plaatje aan – de Broer van De Zetter.

De uitvinding van Hill is, volgens het boekje van Moran, geen succes geworden. In het tijdschrift Paper and Press werd weliswaar door Hill de hoop uitgesproken dat zijn uitvinding de invoering van de zetmachine zou kunnen vertragen of uitstellen tot zij verder zouden zijn ontwikkeld. Maar het was al te laat: in 1893 bestonden zowel de Linotype als de Monotype zetmachine al, en hun opmars was niet meer te stuiten.

Graag wil ik u de volgende vraag voorleggen: vindt u dat de originele zetter vervangen moet worden door een 'normale' zetter, of mag de uitvinding van de heer Hill aan deze zijde van de oceaan voortleven? Uw reacties graag naar DidM@jmolendijk.com.

Jan Molendijk

Nieuwe uitgaven

'Hoe ik niet hoor wat jij niet ziet' van Pieter Goedschalk
en Ch. Sytze Folkertsma.

Op zaterdag 8 februari 2003 zal onze bundel *Hoe ik niet hoor wat jij niet ziet*, die al in september 2002 gereedkwam, eindelijk worden gepresenteerd. *Hoe ik niet hoor wat jij niet ziet* bestaat uit 36 losse bladen op elk waarvan een gedicht en een prent zijn gedrukt. De gedichten zijn door Pieter Goedschalk, de dichter van ons beiden, met de hand gezet uit 'de Roos', één van de vele letters in de bokken van Boekdrukatelier het Y. Voor Pieter is het zijn tweede dichtbundel; eerder hebben wij zijn bundel *Verzen: a,e,i,o,u* gedrukt en uitgegeven. In de bundel *Hoe ik niet hoor wat jij niet ziet* zijn nu ook prenten van mij opgenomen. Deze prenten zijn stuk voor stuk met de hand vervaardigde litho's in minstens zes kleuren direct van de steen gedrukt op het vooroorlogse Franse lithopersje dat ik in de winter van 1996-1997 bij Frans de Jong en Martijn van de Griendt in hun Boekdrukatelier Het Y tussen alles waar het toen al mee vol stond heb kunnen neerzetten. De door Pieter uit lood gezette gedichten zijn gedrukt op de kleine Eyckhoff proefpers die daar staat.

Die eerste bundel *Verzen: a,e,i,o,u* is het gevolg van een eind 1998, als ik Pieter na jaren terugzie, hervatte vriendschap. Wij beginnen dan elke maandagavond af te spreken om het plan voor die eerste bundel, dat al spoedig na ons weerzien is ontstaan, in Boekdrukatelier Het Y ten uitvoer te brengen. Als *Verzen: a,e,i,o,u* er najaar 2000 eindelijk is, gaan we op zoek naar een nieuwe aanleiding voor onze wekelijkse ontmoetingen en dat is de bundel *Hoe ik niet hoor wat jij niet ziet*. Als we er aan begin-

*Sytze Folkertsma op de
Boekkunstbeurs in Leiden*

nen hebben we al besloten dat de bundel naast een selectie recente gedichten van Pieter nu dus ook een aantal prenten van mij zal bevatten. Van die prenten is er dan nog geen spoor. Dat de wijze van stapelen (daarover straks meer) hetzelfde wordt als bij de eerste bundel staat meteen vast en het formaat van de bladen volgt uit het papier dat we kiezen. Omdat we eerst niet weten hoeveel werk en hoeveel tijd het plan ons waard is kunnen we niet direct besluiten over het aantal bladen en of er bij elk gedicht wel een prent komt. We beginnen gewoon, en zo, eenmaal op gang, raken we steeds verder overtuigd van ons plan en wordt het ons almaar meer waard. Bovendien zit er niemand op onze bundel te wachten, we hebben alle tijd en tenslotte heb ik geen ander werk op stapel staan, dus behalve de maandagavonden kan ik nu ook de andere tijd die ik in Boekdrukatelier Het Y vertoef besteden aan de bundel, dus waarom niet gewoon bij elk gedicht een prent gemaakt. We maken een selectie van 36 recente gedichten en bepalen de oplage ook op 36 omdat dat getal 36 zo'n mooi kwadraat is. Dat ik de prenten in 6 kleuren druk, sluit daar mooi op aan.

Het lijkt gekkenwerk een lithopers meer dan 10.000 keer rond te draaien om 36 maal 36 prentjes te maken terwijl 50 meter verderop bij onze burens een offsetpers in een mum van tijd onberispelijk fullcolourdrukwerk in oplages van duizenden staat uit te spuwen, maar de lithografie zoals ik die beoefen is geen reproductie-techniek. Het is geen drukwerk maar grafiek.

Mijn prenten maak ik kleur na kleur op de steen, waarbij ik dan wel uitga van op kladjes gekrabbelde voorstudies, maar er bestaat geen enkel materiaal waarmee je het karakter van de direct op de steen gemaakte litho ook maar enigszins kunt benaderen.

Bij het tekenen van de litho's op de steen houd ik natuurlijk rekening met het gedicht dat eronder komt, al was het alleen al omdat de lengte van het gedicht, of zeg maar de vorm van de op het papier gedrukte strofen, bepalend is voor het formaat van de prent. Maar ook de inhoud van het gedicht is van grote invloed op de prent die ik erbij maak. Het is echter niet zo dat de prenten illustraties bij de gedichten of de gedichten onderschriften bij de prenten zijn. De prenten en de

gedichten kunnen elk op zichzelf gelezen of bekeken worden, ze zitten niet om elkaar verlegen maar doordat zij steeds samen – twee aan twee – op een blad staan, is het onvermijdelijk dat ze, zij het niet dwingend, op elkaar inwerken. Het samenkomen van een prent met een gedicht op elk blad is dan ook niet willekeurig. Met het gereedkomen van steeds meer bladen stijgt ons enthousiasme. Langzaam maar zeker ontwikkelt zich ons unieke ding.

Uiteindelijk bestaat het geheel (bij benadering $32 \times 15 \times 2,5$ cm) uit een doos met een deksel, beide eigenhandig vervaardigd van met 90 grams Hahnemhle Ingres beplakt grijsboard met in de doos de 36 bladen 110 grams Johannot. De 36 bladen zijn niet los op elkaar gestapeld maar met het ongeveer 5 centimeter lange bovenste deel ervan omgevouwen, zes keer met z'n zessen over elkaar heen geschoven. Doordat de vouwen met een 1 centimeter brede strook in de oksel zijn dichtgelijmd, schuiven de vouwen niet helemaal in elkaar en steekt de onderkant van elk volgend blad steeds die ene centimeter onder het vorige blad uit. Zo vormt zich onderaan de stapels een trappetje van schepranden. De bladen klemmen elkaar, doordat de vouwen zijn dichtgelijmd stevig vast. Toch laten de stapels zich eenvoudig uit elkaar halen zodat elk blad afzonderlijk gelezen, bekeken, betast, en besnuffeld kan worden. In de doos zijn de zes verschillende stapels van zes los op elkaar gelegd.

De stapels zijn in feite ondeelbaar omdat we ze zo hebben gesigneerd dat onze signaturen in onbetekenende partjes uiteenvallen als de stapels los zijn gehaald en niet in de juiste stapel en volgorde, zoals aangegeven in de inhoudsopgave aan de binnenkant van de deksel, worden teruggestapeld. De stapels hebben naast onze signaturen een oplagenummer.

Op zaterdag 8 en zondag 9 februari 2003 tussen 11.00 en 18.00 uur wordt de bundel uitgebreid tentoongesteld in de vide van Werkgebouw het Veem aan de van Die-menstraat 412 te Amsterdam. Op zaterdag zal aldaar vanaf 15.00 uur de officiële en feestelijke presentatie plaatshebben.

Ch. Sytze Folkertsma
Klein Gepubliceerd

In de Bonnefant

Wilma Stockenström, *Beenwit*. Banholt, 2002. 23×15 cm, 9 blz. Drie gedichten in het Afrikaans. Oplage 99 (1–99), ingenaaid met stofomslag. € 15 (incl. verzendkosten).

Hans van de Waarsenburg, *Bill Haley in Maastricht*. Banholt, 2002. $22,5 \times 15$ cm, 8 blz.

Nostalgische rock 'n' roll, het vervolg op *The days before rock 'n' roll*. Oplage 165, gesig-neerd, ingenaaid in Suedel. € 12,50 (incl. verzendkosten).

In de Bonnefant, Pastoor Pendersstraat 21, 6262 PB Banholt, tel. (043) 457 19 16, e-mail quercus@freeler.nl

Galerie Breevoort

Maarten Doorman, *Schors voor ongeduldigen*. Bredevoort, 2002. 30 × 19 cm, 11 blz. Drie gedichten, met een lino-snede van Roland Sips. Oplage 75 (1–60 en 1–xv), gesig-neerd, ingenaaid met stofomslag. Reeks: Dichter bij het beeld, 10.

Galerie Breevoort, Landstraat 20, 7126 AV Bredevoort, tel. (0543) 451 169

De Flinter

'Herinneringen van een letterzetter', gemaakt ter gelegenheid van mijn afscheid van drukkerij J.G. de Vries in Sneek, september 2002. In het boekje beschrijf ik de ontwikkelingen die zich in de 37 jaar dat bij het bedrijf werkte, in het grafische vak en in het bedrijf zelf, hebben voor-gedaan.

De teksten en de foto's voor het binnenwerk zijn gemaakt op een Mac en uitgeprint op een laserprinter. Het binnenwerk werd versierd met afdrucken van oude clichés en houten letters. Het omslag werd gedrukt op een eenvoudige handproefpers. Formaat 10 × 15 cm, 48 pagina's, cahiersteek.

De Flinter, Richard Hoekstra, Heerenveen, e-mail RichardHoekstra@freeler.nl

De Ammoniet

Jant van der Weg, Toin Duijx: *Suja, suze, eia & nane. Bakkerijmpjes uit allerlei windstreken in het begin van de twintigste eeuw*. Leiden, sgkj/De Ammoniet, Jaarwisseling 2002-2003. 20 pp., 23,5 × 23,5 cm. Geïllustreerd met 12 lino-snedes van Silvia Zwaaneveldt, in div. kleuren gedrukt. Ing. 300 ex. Deze uitgave is (sinds vorig jaar) het traditionele nieuwjaarsgeschenk voor de donateurs van de Stichting Geschiedenis Kinder- en Jeugdliteratuur. Deze stichting bevordert studie en onderzoek van oude kinder- en jeugdboeken en stimuleert de belangstelling voor kinder- en jeugdliteratuur. Dat gebeurt door middel van een mededelingenblad, studiedagen en een jaarboekje. Een aantal keren per jaar worden er excursies georganiseerd naar verzamelingen of tentoonstellingen van kinder- en jeugdboeken van bibliotheken, musea, archieven of verzamelaars. De donatiekosten bedragen € 18 per jaar. Ook nieuwe contribuanten ontvangen deze uitgave van De Ammoniet. Voor verdere informatie en aanmelding als donateur: sgkj, t.a.v. F.J. Booy, Ferd. Huycklaan 36, 3743 AN Baarn, tel. (035) 54 17 336

Ergo Pers

Ergo Pers is een uitgeverij van kunstenaarsboeken en geïllustreerde boeken met Nederlandse poëzie, poëzie in vertaling en originele grafiek. Het samengaan van twee werelden, twee disciplines heeft altijd een onzekere kant. Tekst en beeld moeten elkaar versterken zonder dat ze hun autonomie verliezen. Het streven moet zijn om naast het teken van de kunstenaar, de woorden van de dichter een derde kunstwerk tot stand te brengen: een boek.

In 2002 werkte Rein Ergo met twee internationale kunstenaars, Jürgen Partenheimer en Pierre Alechinsky. Met Partenheimer, die recentelijk nog in het Stedelijk Museum te Amsterdam en het Gemeentemuseum in Den Haag te zien was werkt hij voor het eerst samen.

A la rêveuse matière is een tweedelige uitgave met etsen van Jürgen Partenheimer en teksten van Francis Ponge. Binnen het idioom van de etstechniek exploreert Partenheimer verschillende eenvoudige verschijningsvormen van het beeld, gaande van gelaagde, quasi monochrome vlakken, tot over elkaar gedrukte tekeningen en gebruikt daarvoor uiteenlopende etstechnieken. Dit is het ultieme samengaan van tekst en beeld dat alleen dan tot stand komt als de kunstenaar een uitgesproken tekst kiest of de dichter een uitgesproken beeld tot het zijne maakt.

Het boek is beschikbaar in twee uitvoeringen: een luxe-uitgave van 24 exemplaren met zeven etsen van Partenheimer, en een editie van 24 exemplaren met twee etsen. De tekst is handgezet gezet uit Bembo en Gill corps 18 en gedrukt door Rein Ergo. De etsen zijn gedrukt door Henrie Hemelsoet. Het boek is gedrukt op Vélin d'Arches 200 g. Afmetingen: 28 × 36 cm. De gedichten zijn vertaald door Piet Meeuse (Nederlands) en Anthony Rudolf (Engels).

A la rêveuse matière verscheen samen met de tentoonstelling van Partenheimer *La robe des choses* (Het gewaad van de dingen, The guise of things) in s.m.a.k. (Gent) tijdens de zomer van 2002.

Voor meer informatie en afbeeldingen kan je terecht op www.artistsbooks.be.

In de herfst van 2002 verscheen *De nachtzomer/L'été de nuit*, een tweetalige uitgave met gedichten van Yves Bonnefoy (met een vertaling van Jan H. Mysjkin) en drie etsen van Pierre Alechinsky. Bonnefoy en Alechinsky zijn oude bekenden en maakten samen reeds drie 'livres de peintres'. Zoals de meeste Ergo Persboeken past ook deze uitgave in de Franse traditie van het geïllustreerde boek.

De oplage van deze editie bedraagt 64 exemplaren, gedrukt op Hahnemühle 230 g.

Bij elk exemplaar hoort een suite met drie door Alechinsky gesigeneerde en genummerde etsen (gedrukt op chine contre-collé, een negentiende-eeuwse techniek). Alle exemplaren werden in het colofon gesigeneerd door Yves Bonnefoy en Pierre Alechinsky. De tekst werd gezet uit Bembo corps 18 en gedrukt door Rein Ergo, de etsen door Patrick Degouy in Parijs. Het boek telt 64 pagina's, de afmetingen zijn 28 cm × 35 cm, 64 pagina's, foedraal met opdruk. Met dank aan de heren lettergieters in Westzaan voor het prachtige materiaal waarmee deze boeken konden gedrukt worden.

Verdere plannen zijn er met Leonard Nolens, Gerrit Kouwenaar en Hugo Claus. En naast het bibliofilee handwerk heeft de uitgever ook een eerste poging tot web-design achter de rug. Naast het eigen www.ergopers.be is er het aan Partenheimer gewijde www.artistsbooks.be. Voor meer informatie en afbeeldingen kan je terecht op beide sites.

Vraag en aanbod

Zetbok en insluitsteen

Insluitsteen op houten onderstel met ruimte voor insluitwit.

Zetbok (blauwgeverfd) met 2 stukken vierkante kasten, 1 stuk distributiemeubel en 1 stuk kleine laadjes.

Gratis af te halen in het Fries Grafisch Museum te Joure.

Inlichtingen: Gerard de Lange, tel. (0513) 412 618

Verguldmachine en snijmachine

Gratis z.s.m. af te halen in Rotterdam:

Danfoss verguldmachine zwaar model, uitstekende staat.

Hefboomsnijmachine (ca. 80 cm) Schimanek type 15

Inlichtingen: M. Schulten, tel. (010) 880 25 00 of mail: schulten@glr.nl

Diverse letter

Bij een drukkerij in Hilversum moet het lood plaats maken voor machines, daarom bieden wij te koop aan diverse handletter t.w.:

Aigrette, Folio (normaal + halfvet), Gill (normaal, halfvet + vet), Garamond (normaal + cursief), Geops (normaal + vet), Helvetica (normaal + klein kap.), Mediaeval, Nobel (normaal, smal + halfvet), Rondo (normaal + vet), schrijfmachine letter. Alles in diverse corpsen!

Tevens 4 kasten met houten biljetletters. Prijs t.e.a.b.

Drukkerij Erica, Siemensstraat 11A, 1221 CP Hilversum, tel. (035) 685 89 01, fax (035) 646 93 93, e-mail drukkerij-erica@planet.nl

Polymeerapparaat

Te koop voor niet meer dan 100 euro: een Aquaquick fotopolymeer belicht-, uitwas- en droogapparaat in zeer goede staat wegens overcompleet. Werkt gewoon op 220 volt, geen speciale voorzieningen nodig. Ga nu uw eigen clichés maken.

Informatie te verkrijgen bij: JanWillem van der Looij, e-mail jwvdlooy@planet.nl

Drukpersen

Drukkerij Nobbe, Laurierstraat 3 in Amsterdam heeft tegen symbolische vergoeding drie persen in de aanbidding, te weten een Mercedes, een trapdegel (met motor) en een Heidelberg.

De Mercedes – voormalig Oostduitse cilinderpers met motor, sterkstroom (40 × 56 cm papier) – is voor € 1,- weg te halen. De trapdegel (ruim A4) met motor (kan ook getrapt) tegen elk aannemelijk bod. De Heidelberg degel (25 × 37 cm) mag wel wat kosten, dus voor een redelijk bod. Een snijmachine Herold elektrisch 83 cm voor € 1,-, elektrische handvergaarmachine € 1,-.

Ook nog wat bokken met letter, Garamond, Helvetica, Folio, Promotor, Libra, Amazone, Gracia, Atlas € 1,- per kg.

Alles moet liefst in één keer (i.v.m. uitnemen van groot raam) weg in januari 2003. Nadere inlichtingen bij de heer Nobbe, tel. (020) 623 54 45, fax (020) 620 88 22.

Letter en persje

Lettertype Folio, verschillende corpsen en gewichten. Bij aanschaf van 15 kasten krijgt u de bok kado! Verschillende corpsen Cheops (ook wel bekend als Rockwell). Granada, verschillende corpsen. Echo, twee corpsen (leuke reclameletter).

Klein proefpersje, fabriek 'Sofadi', type 'Showcard', drukformaat 28,6 × 43,0 cm.

Franse hoogte. Bijzonder en zeer compleet voor zo'n klein persje. Voorzien van aanleg en klemmechanisme om papier zuiver te kunnen aanleggen, dus ook geschikt voor kleine oplagen. Inclusief bijbehorende insluitmaterialen.

Sam van Dam, Haarlem, tel. (023) 542 04 00

Diverse boekbindmachines

Een fraaie, elektrisch verwarmde foliepers, tafelmodel, met handleiding. Merk:

Masson Seeley Comp., type 31. Drukformaat 14,0 × 27,5 cm (tekst), resp. 17,0 × 25,0 cm (stempels). Tränklein kneepers (40,0 cm), tevens te gebruiken als boekenpersen en voor garenloos binden. Krause tafelrondhoekmachine. Nieuwe Tränklein kant-aanlijmmachine, type 11-200'. Ook een nieuwe Tränklein aanlijmmachine type Zw-D-400, met onder- en bovenbelijming.

Inlichtingen: Jan Zijlmans, Achttmaalsebaan 24, 4721 SN Schijff, tel. (0165) 342 623.

Letter, Franse hoogte

In de aanbieding: enkele kasten (enkel het lood) magere Atlas, diverse corpsgrootten, Franse hoogte! Daarnaast een bescheiden partij loketwit... en enkele kleine beetjes diverse letters ter aanvulling van bestaande kasten.

Interesse? Wim Hulsenboom, e-mail wphboom@hetnet.nl

Hefboomsnijmachine

Gratis af te halen: hefboomsnijmachine op onderstel, snijbreedte 50 cm, gietijzer. Snijmachine en onderstel zijn makkelijk apart te vervoeren. Benodigde vloeroppervlak ca. 1 x 1 meter. Sander Pinkse, Amsterdam, tel. (020) 638 88 56, e-mail sander.pinkse@boekproductie.nl

Letter

Zet/drukletters van brons/koper. Doosje vol met oude letters gebruikt voor het zetten van drukwerk. Sierlijk lettertype in drie maten. Prijs € 80. Inlichtingen: Django Blok, tel. (015) 214 63 34, e-mail d.blok@djablo.nl.

Gevraagd

Astrologische/dierenriemtekens en maansymbolen (volle maan, halve maan en nieuwe maan) om mijn eigen agenda te kunnen maken. Ook heb ik dringende behoefte aan Hollandsche Mediaeval en Bilderdijk Initialen. Sam van Dam, Haarlem, tel. (023) 542 04 00

Gevraagd

Tafeldegelpersje dat ik bij projecten buiten de deur onder de arm kan meenemen. Hanneke Briër/Move don't move press, H. Molemastraat 3, 9989 AW Warffum, tel. (0595) 42 60 76, e-mail movingpress@12move.nl

Divers

Ruimte gevraagd

Clio Pers heeft grote plannen, maar een te kleine ruimte. Gezocht: (deel van) een ruimte, ongeveer 4 x 4 à 5 m, bij particulier of bedrijf in Den Haag Centrum (ruim genomen). Geboden: redelijke vergoeding en enthousiaste zet- en drukactiviteit. Door gebruik van een kleine tafelpers en veilige, niet vluchtige schoonmaakmiddelen, geen geluid- en stankoverlast. Reacties, ook als u een tip heeft, graag naar Dirk Engelen, Nieuwe Uitleg 31, Den Haag, tel. (070) 365 67 55, e-mail goudengel@zonnet.nl

Hulp gevraagd

In Amsterdam is/was een uitgeverij actief met de schone naam Tranendal (o.a. Jack van Eijk, *Kamperfoelie*. Amsterdam 1999, oplage 200 exx. waarvan 1-20 genummerd). Het altijd ijverige Depot van Nederlandse Publicaties is op zoek naar het huidige adres van deze uitgeverij, dan wel naar zekerheid dat de handel niet meer bestaat. Wie kan helpen? Graag even een e-mailtje naar uitvretre@planet.nl of een kaartje naar Jan van Banningstraat 2c, 2381 AV Zoeterwoude.

Bibliopolis is nu online

Bibliopolis is de afgelopen vier jaar ontwikkeld door de KB in samenwerking met de universiteiten van Amsterdam, Leiden, Nijmegen en Utrecht. Het systeem biedt geïntegreerde toegang tot allerlei informatiesystemen over aspecten van het Nederlandse boek in het verleden en heden: boeken, secundaire literatuur, drukkers en uitgevers, afbeeldingen, veilingen en collecties. Of iemand nu iets wil vinden over de positie van de auteur in de zeventiende eeuw dan wel over concernvorming in de uitgeverij in de twintigste eeuw, het is allemaal in Bibliopolis te vinden. Bibliopolis bevat in het Handboek ook veel informatie over hoe boeken in het verleden geproduceerd, uitgegeven en verkocht werden. Kijk op www.bibliopolis.nl voor meer informatie.

Van de Werkgroep Techniek & Informatie

Verslag

Op de Boekkunstbeurs is tijdens de jaarvergadering van de stichting kort verslag gedaan van de werkzaamheden van de Werkgroep Techniek & Informatie. Hieronder het volledige verslag.

1 Aanleiding activiteiten

De hoogdruk en de daarmee verbonden materialen, kennis, vaardigheden en ervaring verdwijnen in toenemend tempo definitief. Veel gereedschappen en verbruiksmiddelen zijn al niet meer leverbaar, maar toch is er een aanzienlijk aantal liefhebbers dat graag wil blijven drukken. Maar hoe kan men in de toekomst nog aan machines en materialen komen? Waar kan men nog iets over het vak leren? Wie zou onze defecte persen nog kunnen repareren? Welke vervangers kun je gebruiken voor verdwenen verbruiksmiddelen? Als er niets gebeurt, zal op termijn margedrukker niet meer mogelijk zijn.

Dat besef was voor mij aanleiding om in 1995 te beginnen met activiteiten gericht op het mogelijk maken dat (beginnende) margedrukkers kunnen leren drukken, aan materialen kunnen komen en in de toekomst kunnen blijven drukken. Die activiteiten vertaalden zich in de werkerreinen 'techniek' en 'informatie'.

2 Techniek

Dit werkterrein betreft zowel reparatie als verbetering (veiligheid) van persen en machines. Daarnaast worden in samenwerking met de industrie, de Instrumentmakerschool te Leiden én door de technici van de werkgroep speciale acties georganiseerd voor de vervaardiging van gereedschappen en onderdelen. In samenwerking met de Universiteit van Amsterdam (Chemiewinkel) is actief gezocht naar veilige en milieuvriendelijke vervangers voor de traditionele vluchtige schoonmaakmiddelen.

Reparaties

Door de inventarisaties (zie de paragraaf 'Informatie') is enig inzicht verkregen in de technische staat van het machinepark bij de margedrukkers. Die technische staat stemde niet hoopvol.

Twee zeer ervaren, gepensioneerde technici, Chris Schults en Tjitze Mast, vond ik bereid om reparaties te gaan uitvoeren bij margedrukkers die daar om zouden vragen. Tot oktober 2002 hebben zij samen ruim 100 persen bij een 45-tal margedrukkers gerepareerd en/of verbeterd (volgens de tweede inventarisatie op een totaal van ruim 260 machines bij 119 margedrukkers). Een aantal persen werd zelfs geheel gereviseerd/gerestaureerd. Bij de reparaties letten beide technici ook op veiligheid van de pers en werd instructie gegeven over bediening en onderhoud.

Dat aantal van 100 persen en 45 margedrukkers is geschat op basis van aantekeningen van Chris, Tjitze en mijzelf, omdat de reparaties niet systematisch geregistreerd zijn. Verder zijn het ook enigszins ongenueanceerde cijfers: na verloop van tijd werd bijvoorbeeld een zelfde pers voor een andere reparatie onder handen genomen, bij sommige drukkers kwamen Chris en Tjitze in de loop der tijd meermalen voor diverse machines en bij sommige drukkers werden in één keer diverse persen gerepareerd.

Na de laatste jaarvergadering namen de reparatieverzoeken ineens een onverwacht hoge vlucht. Dat stelt hogere eisen aan de coördinatie en vastlegging. Daar is nu in voorzien, zodat voortaan gedetailleerde cijfers geleverd kunnen worden: vanaf 6 oktober 2002 zijn 33 reparatieverzoeken binnen gekomen van 23 margedrukkers. Het betreft 29 hoogdrukpersen en 4 andere machines. Inmiddels zijn 12 reparaties daarvan voltooid. Het betreft zowel kleine reparaties of verbeteringen, zoals het horizontaal stellen en afstellen van een Asbern proefpers, maar ook zeer ingrijpende reparaties zoals de complete revisie van een Mercedes cilinderpers. De andere verzoeken zijn in behandeling.

De derde inventarisatie zal duidelijk maken hoeveel persen en machines er momenteel binnen de stichting aanwezig zijn: gezien het gemiddelde aantal van 2 persen per margedrukker mag verwacht worden dat momenteel meer dan 300 persen operationeel zijn.

Acties

In de loop der tijd zijn bij gerichte acties onderdelen en gereedschappen in serie gemaakt, zoals aanleglinten en -spelden, nijpers, kooisleutels en hoogtemeters. Deze gereedschappen werden door Tjitze en Chris ontworpen en vervaardigd. Stervormige kooisleutels ('Samson') werden door de Instrumentmakerschool te Leiden gemaakt.

Het afgelopen jaar werd het assortiment gereedschappen verder uitgebreid met stelpennen, leggerdiktemeters en streepmallen voor rollenstellen. Ook inktspuiten en handrollen werden door de werkgroep ontwikkeld en door Tjitze in serie vervaardigd. Vooral de behoefte aan deugdelijke handrollen blijkt groot te zijn.

Rollen zijn van cruciaal belang voor het maken van goed drukwerk. Met AKB Longs BV te Leiden konden afspraken gemaakt worden over kwalitatief hoogwaardige herbekleding van rollen, waarbij margedrukkers standaard korting van 10% krijgen. Daarnaast worden jaarlijks rollenacties opgezet, waarbij een kwantumkorting van 17,5 % gehaald kan worden. Er zijn nu vijf rollenacties geweest en bij alle vijf heeft AKB die hoge korting toegekend.

Dat er behoefte bestaat aan dergelijke acties, blijkt uit onderstaande cijfers van de

laatste twee acties (in de hier gegeven kosten zijn ook de productiekosten begrepen voor de beugels en handvatten van nieuwe handrollen):

<i>jaar</i>	<i>aantal deelnemende drukkers</i>	<i>(nieuwe) handrollen</i>	<i>machine-rollen</i>	<i>kosten (afgerond)</i>
2001	20	101	10	€ 3.750,00
2002	24	33	39	€ 4.000,00

Verbruiksmiddelen

In de industrie gelden vanuit de Arbo-wetgeving strenge richtlijnen voor de inrichting van werkplaatsen en werkprocessen én voor de toepassing van schadelijke stoffen. Ook op dit gebied verkeren de margedrukkers ‘in de marge’: bedoelde wetgeving geldt bedrijven en niet particulieren. Margedrukkers worden dus niet geconfronteerd met veiligheids- en milieueisen en worden daarover dus ook niet automatisch geïnformeerd.

Veel margedrukkers werken in en om het huis, zelfs tot in de huiskamer toe, en stellen bij toepassing van traditionele grafische verbruiksmiddelen zichzelf en de directe leefomgeving bloot aan de daarmee verbonden risico’s voor gezondheid, brandgevaar en milieu. Van het begin af aan is daarom veel aandacht besteed aan het zoeken naar veilige verbruiksmiddelen (schoonmaakmiddelen, inkten, toevoegingen).

In 1995 werd in het kader van een Europees project voor de offsetindustrie vca (‘Vegetable Cleaning Agents’) geïntroduceerd, een plantaardig, niet-vluchtig oplosmiddel. Met hulp van de Chemiewinkel (UVA) werd geruime tijd bij De Ammoniet geëxperimenteerd met vca in het zoeken naar toepassingsmogelijkheden voor hoogdruk. Het middel bleek goed te voldoen, maar andere eisen te stellen in het gebruik dan de traditionele schoonmaakmiddelen.

De ervaringen werden vertaald in een handleiding. Vervolgens werd vca, met ondersteuning vanuit de industrie (Tetterode) en de Chemiewinkel, geïntroduceerd: ruim 50 margedrukkers volgden introductiebijeenkomsten bij De Ammoniet. Ook is op verzoek zo’n introductiebijeenkomst gehouden in het Grafisch Museum te Groningen.

Met Wifac BV te Mijdrecht is recent overleg geopend over de leveringsmogelijkheden voor margedrukkers van verbruiksmiddelen, zoals schoonmaakmiddelen, inkten en rubberdoek voor proefpersen.

3 Informatie

Om inzicht te krijgen wie binnen de stichting als margedrukker actief is, zijn inventarisaties gehouden. Daarnaast is een vademecum ‘voor en over’ margedrukkers samengesteld, met daarin ook praktisch-technische informatie over margedrukkers. Voor het informeren van de buiten-

‘Elke margedrukker goed werkende en veilige persen.’ Dat kan!

Chris Schults, Tjitze Mast en Gerard Post van der Molen maken reparatie en verbetering (veiligheid!) van persen en machines mogelijk:

- CHRIS: Beoordelen technische staat van de pers, (de)montage voor reparaties en specialistisch onderhoud, aandrijftechniek, bijzondere afstellingen, druktechnisch advies, veiligheid en instructie.
- TJITZE: Ontwerpen & vervaardigen van onderdelen en voorzieningen aan de pers, vervaardigen gereedschap, repareren elektromotoren, lassen, draaien, frezen, afstellen rollen en instructie.
- GERARD: Verwerving persen, materialen en vervangende verbruiksmiddelen, organiseren cursussen, contacten met leveranciers, technische informatie en algemene coördinatie.

Reparaties aan persen en andere machines worden **uitsluitend bij contribuanten van de stichting** verricht. Meldingen/verzoeken kunnen gedaan worden bij Gerard. Eerst wordt nagegaan of men contribuant is, daarna wordt in overleg met Chris en Tjitze de reparatie ingepland.

Reparatieverzoeken kun je richten aan: Gerard Post van der Molen, G. Doustraat 4, 2311 XP Leiden, tel. (071) 513 00 81, e-mail g.postvandermolen@hccnet.nl

wacht over het werk van margedrukkers, is contact gezocht met het tijdschrift ‘Boekenpost’. Voor uitwisseling van kennis en ervaring werden handleidingen en verslagen geschreven en zijn cursussen en praktijkgroepen opgezet.

Inventarisaties

In 1997 en in 1999 zijn inventarisaties uitgevoerd. Lodewijk de Groot ontwierp daarvoor een database, die Arnold van Kessel beheert. De derde inventarisatie loopt op dit moment (gestart met Nieuwsbrief 101). Werd er jarenlang van uitgegaan dat binnen de stichting een 60-tal margedrukkers actief was, inmiddels is door de inventarisaties duidelijk geworden dat we (bij benadering) uit mogen gaan van een 150-tal. Daarnaast is inzicht verkregen in het aantal en type persen dat zich bij de margedrukkers bevindt. Ook is nu duidelijk(er) wie over welke lettertypen beschikt. Geconcludeerd kan worden dat de margedrukkers met elkaar in materieel opzicht een levend en werkend museum vormen.

Naar aanleiding van de eerste inventarisatie verscheen in 1998 het verslag: 'Tot de laatste bout: Pleidooi voor behoud van typografisch cultureel erfgoed door margedrukkers'. De tweede inventarisatie resulteerde in 2000 in de uitgave: 'Tot de laatste bout: Vademecum voor en over margedrukkers'. Hierin het verslag van de tweede inventarisatie, met daarnaast een losbladig vademecum 'voor en over margedrukkers' (zie hieronder). De derde inventarisatie zal eveneens resulteren in een verslag ('Tot de laatste bout').

Vademecum

Opzet is een 'gouden gids' van margedrukkers aan te bieden, zodat margedrukkers en geïnteresseerden (bijvoorbeeld collectioneurs, bibliotheken, auteurs e.d.) elkaar kunnen vinden. Verder om de margedrukkers door middel van een 'roze gids' te informeren over leveranciers die van belang kunnen zijn. Verschillende leveranciers boden na opname in de gids kortingen aan voor margedrukkers: een markt van 150 actieve drukkers vormt een interessante niche!

Daarnaast is in het vademecum een begin gemaakt met het verzamelen en aanbieden van technische informatie voor margedrukkers. Na verwerking van de gegevens uit de derde inventarisatie, zullen aanvullingen en verbeteringen van het losbladige vademecum verschijnen.

Publicaties

De productiemogelijkheden voor halve maantjes (een essentieel onderdeel van het inktwerk in veel traditionele persen, dat niet meer leverbaar is) werden ontwikkeld en vastgelegd in een verslag met productiemethode en bestelmogelijkheden, zodat ook in de toekomst halve maantjes weer vervaardigd kunnen worden. Dat rapport is verkrijgbaar bij Boekwinkel Minotaurus (zie kadertekst).

Een vca-handleiding werd geschreven en zowel binnen als buiten de stichting gepubliceerd (via het tijdschrift KM: Ad Stijnman (red.), *vca voor kunstenaars. Milieuvriendelijk en veilig reinigingsmiddel*. Amsterdam, Stichting Kunstenaarsmateriaal, 1996. Verschenen als 'KM info 1'). In de Nieuwsbrief werden vuistregels geïntroduceerd die de margedrukker in staat stellen op verantwoorde wijze zo veilig mogelijke schoonmaakmiddelen te kiezen (zie Nieuwsbrief nr. 99 van september 2001).

De Nieuwsbrief werd tot op heden als het belangrijkste medium gezien om de margedrukkers te informeren over technische zaken. Recent is begonnen gebruik te maken van de website van de stichting door het bieden van een discussieplaats ('forum') voor het stellen van technische vragen en het met elkaar zoeken naar en bespreken van oplossingen voor praktische, druktechnische problemen.

Tot in de jaren negentig werd in verschillende tijdschriften periodiek aandacht besteed aan het werk van margedrukkers, maar of het tijdschrift hield op te bestaan ('Het oog in 't zeil'), of het tijdschrift stopte daarmee ('Literatuur'). Janneke van der Veer, de hoofdredacteur van 'Boekenpost' (oplage tegen de 5000), werd bereid

gevonden om periodiek aandacht te schenken aan margedrukkers én hun werk. Inmiddels is over 7 margedrukkers een artikel verschenen in haar rubriek 'Uit de marge'. Daarnaast is van 8 margedrukkers een uitgave gerecenseerd, waarbij naast esthetische, ook technische aspecten beschouwd werden.

Cursussen

Er zijn tot nu toe drie 'rollencursussen' bij De Ammoniet georganiseerd, waarbij totaal 26 margedrukkers door Chris en Tjitze geïnstrueerd zijn in het stellen van cilinder- en degelpersen.

Praktijkgroepen

Om elkaar te stimuleren en van elkaar te leren ging in 1999 de eerste 'Praktijkgroep Hoogdruk' van start. Als thema werd gekozen voor 'herinnering'. De 13 deelnemers schreven een herinnering, en zetten, drukten en bonden die uitgave zelf. Veel aandacht werd in deze praktijkgroep besteed aan illustratietechnieken. Een van de deelnemers vervaardigde voor de betrokken margedrukkers een verzamelcassette voor elkaars bijdragen.

Een tweede praktijkgroep van 30 margedrukkers en 2 boekbinders is in oktober dit jaar van start gegaan met het 'Hornbookproject' (zie elders in deze Nieuwsbrief).

4 Hoe verder?

Met Chris ben ik incidenteel vanaf begin jaren tachtig in eigen werkplaats bezig met druktechnische zaken en vanaf 1994 structureel met Chris en (wat later met) Tjitze voor de bij stichting aangesloten margedrukkers. Ik wil het accent van mijn activiteiten gaan verleggen. Het reparatiewerk met Chris en Tjitze zet ik voort, maar de overige activiteiten (acties, inventarisaties, opzetten productielijnen, het nemen van nieuwe initiatieven etc.) niet. Bij de volgende jaarvergadering stop ik daar definitief mee.

Margedrukkers die ervoor zouden voelen om dit werk voor zichzelf én voor de collega's voort te zetten, nodig ik hierbij graag uit om tot die tijd 'mee te lopen' en ingewerkt en bekend te raken in het opgebouwde 'netwerk'.

Het bestuur wil ik hierbij in overweging geven om in de toekomst van 'techniek & informatie' een bestuurstaak te maken en de opgebouwde infrastructuur voor de stichting zeker te stellen. Het weer groeiende aantal margedrukkers én de reacties van margedrukkers op de gehouden en lopende technische initiatieven, vormen daar voldoende aanleiding voor.

Gerard Post van der Molen

Informatie voor & over margedrukkers

Informatie over margedrukkers (adressen) en hun materialen (persen & letters) is te vinden in de losbladige uitgave: Gerard Post van der Molen, *Tot de laatste bout. Vademecum voor en over margedrukkers*. Leiden, Werkgroep Techniek & Informatie/De Ammoniet, 2000 (€ 12,50 voor margedrukkers die aan de inventarisaties deelnemen en € 25,00 voor contribuanten). Dit vademecum is verkrijgbaar bij Minotaurus Boekwinkel.

Andere uitgaven van de werkgroep die in Minotaurus Boekwinkel verkrijgbaar zijn:

- G.J. Post van der Molen & H. Barneveld, *Beter een half maantje dan een slechte druk. Functie, materiaal en productie van het halve maantje bij enkele degelpersen*. Leiden, De Ammoniet, 1997 (€ 12,50)
- Gerard Post van der Molen, *Tot de laatste bout. Pleidooi voor behoud van typografisch cultureel erfgoed door margedrukkers*. Leiden, Contactgroep Techniek, 1998 (€ 12,50)

Ook op de website van de stichting is van alles over margedrukkers te vinden:
www.drukwerkindemarge.nl.

Over margedrukkers en hun werk schrijft Janneke van der Veer in elk nummer van Boekenpost in haar rubriek *Uit de marge*: recensies, interviews en nieuws!

Minotaurus Boekwinkel
St. Antoniesbreestraat 3d
Postbus 16477
1001 RN Amsterdam
tel./fax (020) 622 77 48

Boekenpost
Hoofdredacteur: Janneke van der Veer
Oerdijk 1c
7433 AR Schalkhaar
tel./fax (0570) 629 343

Verwijderingsbijdrage

Door de papierfabrikanten wordt momenteel in opdracht van de Stichting Papier Recycling Nederland (PRN) de verwijderingsbijdrage gegeven: de marktprijs voor oud papier is kennelijk weer onder het minimum gezakt. Het lage tarief staat op € 1 per 1000 kg papier en het hoge tarief (bv. voor enveloppen) op € 2,50 per 1000 kg.

Op elke rekening van de groothandel wordt de bijdrage afzonderlijk vermeld (en in rekening gebracht). Jaarlijks ontvangt de klant een overzicht van verbruikt papiergewicht en berekende heffing. Overigens zal die heffing de margedrukker niet echt op kosten jagen. Voor meer informatie: zie Nieuwsbrief nr. 89 van maart 1998.

Derde Inventarisatie

Met Nieuwsbrief 101 is de derde inventarisatie gestart. Veel margedrukkers hebben al gereageerd. Opvallend is dat er veel 'nieuwkomers' bij zijn.

De inventarisatie wordt begin volgend jaar afgesloten. Margedrukkers die de inventarisatieformulieren nog niet ingevuld hebben, wordt dringend verzocht dit alsnog te doen en die formulieren naar Arnold van Kessel sturen (Lindengracht 3, 1015 KB Amsterdam).

Tweede Praktijkgroep: Hornbook project

Ze zijn ooit massaal gebruikt, maar nauwelijks overgeleverd: 'hornbooks', de voorlopers van het vertrouwde leesplankje uit het onderwijs. Het hornbook is een rechthoekig plankje met een handgreep. Op dat plankje is aan voor- en achterzijde een velletje papier bevestigd waarop het alfabet en soms een tekstje gedrukt is. Ter bescherming werd het papier afgedekt met een plaatje doorzichtig hoorn. Daarna verwijst de Engelse naam hornbook, waarvoor het Nederlands echter geen eigen term kent.

30 Margedrukkers en 3 boekbinders zijn op 19 oktober in de Zeeuwse Bibliotheek (ZB) met elkaar gestart om een ABC-boek te maken, waarvan de uiterlijke vorm geïnspireerd wordt op die van het hornbook. Zo worden de platen van het boek van eikenhout gemaakt en in de vorm van het hornbook gezaagd. Daartussen worden de 'ABC-vellen' als leporello samengevoegd. In het boek zullen de 26 van de deelnemende margedrukkers elk een letter veelkleurig vormgeven en drukken, waarbij zij variëren op het thema margedrukken. Het wordt dus een ABC-boek met het uiterlijk van het traditionele hornbook. Om het boek als object neer te kunnen zetten, wordt er een bijpassend foedraal gemaakt. Het boek zal ook inleidingen bevatten van de collectioneurs John Landwehr en Frits Booy en van Ronald Rijkse van de Zeeuwse Bibliotheek.

De verkoopopbrengst van het hornbook is bestemd voor financiële ondersteuning van de Zeeuwse Bibliotheek te Middelburg bij de conservering van de bijzondere collectie margedrukwerk. Als enige wsf-bibliotheek (bibliotheek met een Wetenschappelijke Steun-Functie) in ons land, beijvert de ZB zich al heel lang om een zo representatief mogelijk beeld te geven van allerlei drukuitingen van Nederlandse

private presses en margedrukkers. Aangezien ook die uitgaven, evenals het 'Oud Bezit' in de collectie van de ZB, onderhevig is aan verval, is het van het grootste belang dat deze uitgaven tijdig op passende wijze worden geconserveerd. De bibliotheek heeft daarvoor dringend een groot aantal zuurvrije dozen nodig, maar het restauratiebudget van de ZB is daarvoor niet toereikend: het 'Oud Bezit' heeft prioriteit binnen het bescheiden budget. De deelnemende margedrukkers en boekbinders beogen met de verkoopopbrengst van het hornbook toch de aanschaffing van die dozen mogelijk te maken. Bovendien hopen ze de ZB ook in staat te stellen om met een deel van de projectopbrengst een aanzet te geven tot elektronische ontsluiting van de bijzondere collectie margedrukwerk.

Het hornbook wordt in een oplage van 135 exemplaren vervaardigd, waarvan 90 stuks bestemd voor de verkoop. De prijs bedraagt € 110. Men kan zich van een exemplaar verzekeren door voorintekening. Voor informatie en voorintekening: Ronald Rijkse, conservator Oud Bezit en Bijzondere drukken ZB, tel. (0118) 654 276, e-mail rrij@zeeuwsebibliotheek.nl Voor algemene informatie over de ZB: www.zeeuwsebibliotheek.nl

Forum op www.drukwerkindemarge.nl

Sinds een aantal weken is aan de website van Drukwerk in de Marge (www.drukwerkindemarge.nl) een forum toegevoegd (www.drukwerkindemarge.nl/forums, of volg de link *Forum* vanaf de homepage).

Hier kunt u vragen stellen, opmerkingen maken, de vragen en opmerkingen van andere bezoekers lezen, en eindelijk een antwoord krijgen op alles wat u ooit over (marge)drukken wilde weten maar nooit durfde vragen. Een aantal margedrukkers heeft zich bereid verklaard zeer regelmatig de vragen te lezen en te trachten voor antwoorden te zorgen, in de categorieën 'Algemeen', 'Drukken & Techniek' en 'Typografie'.

Iedereen mag het forum lezen, maar als u zelf vragen wilt stellen, of wilt reageren op vragen van anderen, dient u zich even te registreren. Dat doet u als volgt:

1. Klik op de link 'Register' rechtsboven aan de Forum pagina, boven 'Username:'.
2. Lees de voorwaarden – geen obsceniteiten, u moet ouder dan 13 jaar zijn e.d. –, en klik op de knop 'Agree' onderaan de pagina.
3. Vul het aanmeldformulier in. De velden met een sterretje zijn verplicht. Email-adres en password moet u tweemaal invoeren, om de kans op tikfouten te minimaliseren.
4. Klik op de knop 'Submit'.

Author	Topic
admin 7 Posts	<p>Postel - 11/10/2002 1459025 </p> <p>Nou, hij is er dan eindelijk - de website van Drukwerk in de Marge. Uiteraard zijn wij zeer geïnteresseerd in wat u er van vindt, how we de website zouden kunnen verbeteren, e.d. Wat mist u, wat heeft u altijd al over (zelf) drukken willen weten maar nooit durven vragen. En wat vindt u plezierig/behulpzaam/mooi? </p>
Uitvreter Nederlands 10 Posts	<p>Postel - 03/11/2002 1182980 </p> <p>Nou webmaster, hij/zij is prachtig. Natuurlijk valt er nog veel aan te schaven, verbeteren, uit te breiden en dergelijke, maar het fundament, de basis, die legt er toch maar mooi! Mijn complimenten Een fan</p>
Uitvreter Nederlands 20 Posts	<p>Postel - 10/11/2002 2302014 </p> <p>Hoi Webmaster!!! Zou het niet handig zijn om op openingsscherm ook de laatste updatedatum te zetten? Dan weet ik of er sinds mijn laatste bezoek iets bijgekomen is </p>
webmaster Nederlands 3 Posts	<p>Postel - 12/11/2002 2109205 </p> <p>Dat hoeft niet, want dat kun je zien aan de kleur van de mapjes: als een topic/onderwerp paars/roze (ik ben een beetje kleurendoo!) is, betekent dat dat er nieuwe posts zijn sinds de laatste keer dat je ingelogd was. groot Jan Edited by - webmaster on 12/11/2002 2109205</p>
Uitvreter Nederlands	<p>Postel - 12/11/2002 2109227 </p> <p>Nee, beste webmaster, dat bedoelde ik niet, maar ik was - zo zie ik bezchaamd - niet duidelijk genoeg: ik bedoelde</p>

En klaar bent u. Welkom! Nadat u bent ingelogd, kunt U beginnen met het stellen van vragen en het reageren op onderwerpen in het forum ('posten').

Het is handig om voor u begint ook nog even de pagina FAQ (Frequently Asked Questions – Veel Voorkomende Vragen) door te lezen. Die geeft puntsgewijs veel handige tips voor het gebruik. Een tweetal tips geef ik u hier alvast: Ten eerste, bedenk dat wat u 'Post' in principe door iedereen te lezen is. Maar dat betekent meteen dat de kans dat u antwoord krijgt niet gering is. Ten tweede, probeer eerst even een onderwerp aan te maken, en te reageren op een onderwerp in het 'Test Forum'. Dit vindt u onder 'Algemeen'.

Noot: De gebruikte forumsoftware heeft als grote voordelen dat het gratis is en goed werkt, maar als klein nadeel dat een aantal teksten in het Engels is. Als iets niet duidelijk is, kunt u altijd mailen naar didmforum@jmolendijk.com.

Technische beslommeringen aan de Monotype

Een van de fijne bijkomstigheden van een Monotype-gietmachine, is dat je er nooit op uitgeleerd raakt. De bijkomende zoektocht naar Monotype-materiaal en boeken over Monotype brengt je op de meest onverwachte plaatsen, en in contact met mensen, die als ze eenmaal weten van je hobby, honderduit praten over hun oude vak. Sinds ik ook het internet ontdekt heb, heeft m'n kring Monotype-vrienden met raadgevingen een explosieve uitbreiding ondergaan. *Never a dull moment with Monotype.*

Dat vele praten geldt zeker voor Gerry Drayton, nu 79 jaar jong. Vlak voor het begin van de tweede wereldoorlog werd hij als jongste bediende bij Monotype Hotmetal in dienst genomen. Nu reist hij af en toe de wereld rond. Twee jaar geleden was hij te gast in Amerika om daar als de volstreekte expert een gietmachine te demonsteren bij de ATF-typefounders. Een week lang was hij mijn gast, en ik hoop dat hij dat nog vaak zal zijn, want ik heb veel van hem opgestoken.

Vrijdagavonds kwart over zes haalde ik hem op van de bus in Gent. Diezelfde avond stonden we al te sleutelen aan de machine. Die was aan een goede beurt wel toe, en als je dat gaat doen is deskundige supervisie zeer welkom.

Tja, ik heb geen verwarming daar in m'n drukkersatelier, behalve als de loodpot aanstaat. Volgende keer zal het zomer moeten zijn of tenminste de centrale verwarming daarheen aangelegd. Oude mensen, stramme botten.

De dagen vliegen om, we werken als we zin hebben. Spelen de toerist als het zo uitkomt. Het resultaat mag er zijn: al na de tweede dag kan ik die grote machine met de hand ronddraaien als een naaimachientje, zo licht.

Daarna verlegt de aandacht zich op een paar gietvormen. Een daarvan heb ik onlangs gered uit de Gentse roesthopen in het MIAT. Het is een echte Belg met een hoogte van .9335 inch. De ingewijden onder u weten dat Belgen persen hebben op die maat. En dat is net weer wat anders dan de Fransen doen. Die houden het bij .928 inch of 62 2/3 didotpunten. Belgen zijn eigenwijs, en doen het met een derde punt meer. Fijn om te weten als je een legger maakt.

Door het gevecht om de nodige schroeven en bouten los te krijgen, is deze gietvorm geheel ontsteld geraakt. Hij zag er niet uit, toen ik hem vond. Maar de roest bleek vooral aan de buitenkant te zitten. Monotype-gietvormen zitten zo vol gepropt met olie, dat het heel lang duurt voor de edele delen ervan zijn aangetast. Een beetje pokdalig, dat is hij nog steeds. Maar onze Belg gaat een tweede werkzaam leven tegemoet.

Een van mijn dromen was het gieten op Franse hoogte. Tja, dat is heel moeilijk... was me verteld. Maar als ik de machines in het MIAT op orde wil krijgen moet ik dat toch op zijn minst onder de knie hebben.

Maar het blijkt mee te vallen. De eerste keer de brug afstellen, kost het je wel wat zweetdruppels, maar als je het wat vaker hebt gedaan, dan kost het afstellen van de

brug op een zetselgietmachine je niet meer 10 minuten op zijn hoogst. Voor wie me niet geloofd, de gebruiksaanwijzing staat in het bruine leergangboekje op blz. 126-128. Hier volgt een uittreksel.

A. Afstelling stopmoeren.

1. De machine met de hand op 350 graden draaien.
2. Doe het matrijzenraam in de brug, maar zet hem niet aan de achterkant in de kruisslee vast.
3. Voor het gemak haal je nu aan de voorkant eerst onderdeel 42A, de 'cross beam lifting devise' van de brug. Dat ding zit je bij de eerste afstelling lelijk in de weg.
4. Maak de brug los van de excentriek.
5. Daarna draai je de beide contraoeren (4A3) boven de veren (4A12) los. De stopmoeren draai je omhoog.
6. Leg twee lagen monotyppapier onder het matrijzenraam.
7. Draai aan een zijde de stopmoer weer omlaag, totdat: twee laagjes papier het matrijzenraam niet meetrekken, drie lagen wel.
8. De andere stopmoer nu gelijk maken aan de eerste.
9. Bij het vastzetten van de contraoeren krijgt de brug weer wat ruimte. Na enig corrigeren en controleren kunnen die definitief vast.

B. Afstellen van de kruisbalkmoer (4A9 en 4A10)

1. De brug gaat weer vast aan de excentriek.
2. Lucht aan, H-8 aanprikken, papiertoren inschakelen.
3. Draai de machine totdat de centerpen midden in het raam een matrijs vindt.
4. Draai de machine op 220 graden (= gietmoment van de machine).
5. De kruisbalkmoer moet nu een papierdikte boven de brugarm b2AA staan.
6. Vastzetten en controleren op verdraaien.

C. Optijdstellen van de centerpen

1. Matrijzenraam als bij B.
2. Een papiertje tussen matrijzenraam en gietvorm leggen.
3. Draai de brug met de hand eenmaal rond, totdat het papier *net* weer kan worden weggetrokken.
4. Draai moeren 5A2 en 5A1 los
5. In deze stand moet er tussen de onderdelen 5A1 en a5A5 0.018 inch ruimte zijn. Voor de praktijk volstaat 1 tot 1,5 punt, of een interlijn van 1 punt met een papiertje.
6. Draai de moeren vast, en controleer.

Hierna kan de machine op welke hoogte dan ook gieten. Het lezen van dit verhaal – met de boeken erbij – kost me nu meer tijd dan het afstellen zelf.

Engelse gietmachines (.9180 inch) blijken trouwens dezelfde letterdragers te hebben als hun hollandse collega's. Ook de carrier is dus voor 'Frans-gieten' geen enkel probleem.

Het testen van de Belgische gietvorm kwam hierna. Dat viel niet tegen, hij giet direct. Enkel het voorste zijblok gaf nog wel een randje lood. Maar dat is na een paar keer secuur afregelen ook verdwenen.

Gerry is weer in Engeland. Mijn machine draait weer overuren. En mijn zoektocht naar Monotype-materiaal gaat weer verder. Want wie in Philippine Franse letters wil gieten, moet nog wel z'n eigen gietvorm meebrengen.

John Cornelisse

Enkidu-Pers, Letterpress and Typefounding.

Agenda

3. Norddeutsche Handpressenmesse

Op 11 jan. van 10.00–20.00 en 12 januari van 10.00–17.00 uur zal de derde Noordduitse 'Handpressenmesse' plaatsvinden in Museum der Arbeit, Wiessendamm 3, Hamburg (am Bahnhof Barmbeck) (040-428322364).

U vindt er presentaties van 40 boekkunstenaars, met als bijgift aandacht voor papierscheppen, marmeren, papierrestauratie, boekbinden en drukbenodigheden.

De Grand Tour – de reizen van Gerard en Johan Meerman in de achttiende eeuw

Veel rijke jongelingen maakten in de achttiende eeuw een 'Grand Tour', een educatieve reis door Europa met Italië als onbetwist hoogtepunt. Deze reis was niet uitsluitend een kunstreis. Tijdens de reis werd ook kennis opgedaan over de staatskunde, de economie en de jurisdictie in verschillende gebieden. Na terugkeer in het vaderland werd de reiziger geacht de opgedane ervaring in de praktijk te brengen tot 'het nut van het algemeen' en de eigen carrière in het bijzonder.

De tentoonstelling in Museum Meermanno geeft een beeld van de reizen die de jurist Gerard Meerman (1722–1771), afkomstig uit een rijke koopmansfamilie uit Leiden en één van de belangrijkste boekenverzamelaars uit de achttiende eeuw, en zijn zoon Johan Meerman (1753–1815) onafhankelijk van elkaar maakten door Europa. De verzamelingen van vader en zoon Meerman zijn na hun dood voor een belangrijk deel gekocht door hun achterneef, Willem van Westreenen. Deze legateerde in 1848 op zijn beurt de gehele collectie aan de Staat der Nederlanden en ver-

bond daaraan de voorwaarde dat de collectie onder de naam ‘Museum Meermanno-Westreenianum’ in zijn woonhuis opengesteld zou worden voor het publiek.

Van de verschillende reizen van Gerard en Johan Meerman worden handgeschreven en gedrukte verslagen bewaard in de archieven van Museum Meermanno-Westreenianum en in de Koninklijke Bibliotheek. In de tentoonstelling worden deze originele documenten geflankeerd door boeken, prenten en voorwerpen die onderweg werden gekocht en door landkaarten en prenten van steden die werden bezocht. Ook zijn er gedichten te beluisteren die Anna Meerman-Mollerus, echtgenote van Johan Meerman, schreef tijdens de reizen.

Daarnaast worden de reizen die vader en zoon Meerman maakten vergeleken met reizen van Haagse tijdgenoten. Willem Carel Dierkens, zoon van de Haagse burgemeester en vriend en leeftijdgenoot van Johan Meerman, maakte een soortgelijke reis. En ook de veel oudere Aernout Vosmaer, directeur van de Stadhoudelijke Kabinetten van Natuurlijke Historie van stadhouder Willem V, die tegelijkertijd met Johan Meerman in Rome verbleef tijdens diens eerste reis, maakte een Grand Tour. De expositie toont van hen enkele geïllustreerde egodocumenten – reisverslagen en brieven – afkomstig uit het Nationaal Archief, de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Rijksprentenkabinet te Amsterdam. Deze verschillende teksten geven een goed beeld van de smaakverschillen van de reizigers en werpen een licht op de verspreiding van de culturele en wetenschappelijke kennis in de tijd van de Verlichting.

14 december 2002 t/m 9 maart 2003, dinsdag t/m vrijdag 11.00–17.00; weekend 12.00–17.00 uur, Prinsessegracht 30, 2514 AP Den Haag, www.meermanno.nl

Een jong margedrukker, amper twee jaar lid, biedt aan een omslag te drukken. Nieuwsgierig hoe andere contribuanten werken, wat hun werkplaats is en welke materialen ze hebben, ga ik hem bezoeken, in Haarlem. Ik sta voor een oud Schoolgebouw iets buiten het Centrum. Ik ben van het station gelopen via de Grote Markt, langs het standbeeld van Coster. Het gebouw herbergt kunstenaars en studio's, er brandt nergens licht. De hal is wel verlicht, koud neonlicht. Het is een druilerige avond.

Alle belplaatjes zijn van messing met gegraveerde namen, één kaartje is van papier maar gedrukt met loden letters, dat is zichtbaar voor de kenner.

‘De Typografische Werkplaats. Sam van Dam.’ 2× aanbellen.

Sam komt gezwind aanlopen, hij is erg blij dat ik er ben. Heel snel ontdekken we dat hij na twee jaar de Academie in den Haag te hebben gevolgd, ook nog driekwart jaar op de Rietveld is geweest, op de grafische afdeling in 1992. Toen was ik daar al werkplaatsassistent en ik heb hem nooit ontmoet daar. En nu ben ik in zijn werkplaats vol met bokken prachtige letter, deels verworven van de Staatsdrukkerij in Den Haag, en twee mooie Korrex proefpersen. Hij is op zoek naar vooral Nederlandse letter en heeft onlangs nog Lectura-kasten gekocht. We praten over onderwijs, grafische vormgeving, computers uiteraard en tenslotte ontdek ik dat Sam tegen de bierkaai vecht voor een grafische werkplaats in Haarlem, gesubsidieerd of anderszins ondersteund. Dat is in deze tijd niet makkelijk. Juist dé boekenstad bij uitstek is uitgekeken op het oude ambacht, Joh. Enschedé is de stad uit en dus ook maar alle zetkasten op de rommelmarkt graag, is blijkbaar de gedachte. Boekdruk is antiek. Sam heeft zelfs een huurachterstand voor zijn atelier. Hij werkt nu overdag bij een uitzendbureau om dat geld te verdienen.

Ondertussen wordt ik wat ongeduldig. Hoe moet het nu met dat omslag? We bespreken diverse ontwerpen en Sam drukt me op het hart dat hij deze week nog alles klaar zal hebben. We bellen elkaar nog. Twee uren zijn voorbijgevlogen. Wat me vooral bij het bezoek is opgevallen, is de netheid in de werkplaats en zijn liefde voor het vak. Hier wordt niet intens gewerkt maar wel met zorg. Hier is iemand die graag met boekdruk zijn leven wil inrichten en zijn brood verdienen.

Zou de Stichting van enigerlei nut kunnen zijn?

Alex Barbaix

* De titel van dit artikel is gezet uit de letter *Sterre24-Boekdruk* van Jan Sonntag (jan.sonntag@berlin.de).

Thema Nieuwsbrief 104

Degelpersen!

Hebt u belevenissen, bijzonderheden, wetenswaardigheden
bij te dragen?

Colofon

Deze nieuwsbrief is een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge.

Voorzitter: Jan Keijser, Leidse Slootweg 4, 2481 KH Woubrugge, gkjeijser@cs.com

Secretaris: Kees Thomassen, Jan van Banningstraat 2c, 2381 AV Zoeterwoude, uitvreter@planet.nl

Penningmeester: Frans den Breejen, Korte Vleerstraat 8, 2513 VM Den Haag, email frans@denbreejen.nl

Nieuwe leden/adreswijzigingen graag doorgeven aan de penningmeester.

Nieuwsbrieven verschijnen 4 maal per jaar, halverwege de maanden maart, juni, september en december. Kopij voor de nieuwsbrief dient uiterlijk de eerste van de betreffende maand binnen te zijn.

Bijdragen liefst per email naar nieuwsbrief@boekproductie.nl, of per post naar Nieuwsbrief Stichting Drukwerk in de Marge, Herengracht 51, 1015 BC Amsterdam (op flop of op papier getypt, zo niet in elk geval duidelijk geschreven).

Redactie: Alex Barbaix, Lothar Mikleï, Sander Pinkse

ISSN 1382-1962

**MUSEUM STICHTING
LETTERGIETEN 1983**

maakt

LETTER

IN VELE LETTERTYPEN

NIEUWE

ORNAMENTEN

IN VERSCHILLENDE CORPSEN

*

JAC VAN WAERTSTRAAT 53
TELEFOON 075-6285753
1551 CJ WESTZAAN

*

Geopend: donderdag 9.00-14.00 uur